

teksten gezegd & gelezen tijdens de voorstelling
van 'de republiek' in de balie op 3 maart 2025.

inleiding

matthias de koning

wisława szymborska

uit: 'einde en begin' 1993

vertaling: gerard rasch

einde en begin

na elke oorlog

moet iemand opruimen.

min of meer netjes

wordt het tenslotte niet vanzelf.

iemand moet het puin

aan de kant schuiven

zodat de vrachtwagens met lijken
door kunnen rijden.

iemand moet waden

door het slijk en de as,

de veren van de canapés,

de splinters van glas

en de bloederige vodden.

iemand moet een balk aanslepen

om de muur te stutten,

iemand het glas in het raam zetten,

de deur in de hengsels tillen.

fotogeniek is het niet

en het kost jaren.

alle camera's zijn al

naar een andere oorlog.

de bruggen moeten terug

en de stations opnieuw.

van het opstropen

gaan mouwen aan flarden.

met een bezem in de hand

vertelt iemand nog hoe het was.

iemand luistert en knikt

met een nog niet afgekletst hoofd.
maar om hen heen
duiken al gauw lieden op
die het begint te vervelen.

soms zal iemand nog
onder een struik
doorgeroeste argumenten opgraven
en naar de vuilnishoop brengen.

zij die wisten
waarom het hier ging,
moeten wijken voor hen
die weinig weten.
en minder dan weinig.
en tenslotte zo goed als niets.

in het gras, dat oorzaak
en gevolg overwoekert,
moet iemand liggen die
met een aar tussen zijn tanden
lui naar de weken gaapt.

szymborska

annette kouwenhoven

georgi gospodinov

'vandaag is het 1 september.'

uit: 'schuilplaats voor andere tijden' 2020

vertaling: hellen kooijman

op 1 september 1939 werd wylan hugh auden
wakker in new york en schreef in zijn dagboek:

'ik werd wakker met hoofdpijn na een nacht met
slechte dromen, waarin c. mij bedroog. de
kranten schrijven dat duitsland polen binnen
gaat vallen...'

zie hier alle ingrediënten van een werkelijk begin
-slechte dromen, oorlog en hoofdpijn.

ik was in de bibliotheek van new york, toen ik
stuitte op deze zinnen in het dagboek van auden,
dat normaliter in londen bewaard werd, maar
door een gelukkige toevalligheid nu hier te lezen
was.

enkel in een dagboek kunnen het persoonlijke
en het historische op zo'n manier samenkomen.
de wereld is niet meer dezelfde - duitsland valt
polen binnen, de oorlog begint, mijn hoofd doet
pijn, en dan die idioot van een c. die de
onbeschaamdheid heeft om mij in mijn slaap te
bedriegen. vandaag de droom, morgen de
werkelijkheid (dacht hij dat misschien?). laten we

niet vergeten dat sjahriaar de grote slachting van vrouwen in duizend-en-een-nacht begon omdat hij achter de ontrouw van zijn vrouw was gekomen. zou auden zich gerealiseerd hebben hoeveel dingen deze twee zinnen eigenlijk registreren, hoe nauwkeurig, persoonlijk en ironisch nauwkeurig ze zijn? twee zinnen over de belangrijkste dag van de eeuw. op dezelfde dag dat de hoofdpijn iets begon te zakken, zette auden wat verzen op papier:

'i sit in one of the dives
on fifty-second street
uncertain and afraid...'

en hier zijn die kroeg op 52nd street, de hoofdpijn, het vreemdgaan in een slechte droom, de aanval op polen en die eerste september, een vrijdag, al geschiedenis geworden. het gedicht zal exact zo gaan heten: 1 september 1939.

'wanneer wordt het dagelijkse leven geschiedenis?'

wacht even. dat zo dikwijls geciteerde 'we must love one another or die' aan het einde van het gedicht, waar auden achteraf eigenlijk helemaal niet blij mee was en dat hij telkens wegliet, is dat niet juist verbonden met dat nachtelijk vreemdgaan? wie wil zich nu zulke nachtmerries herinneren?

ik zou alles willen weten over deze dag, een dag in de herfst van 1939, ik zou graag met eenieder in de keukens van de wereld willen zitten, in een krant willen gluren, die hij open heeft geslagen terwijl hij zijn koffie drinkt, om gretig alles te lezen -van de zich samentrekkende troepen langs de duits-poolse grens tot de laatste dagen van de zomeruitverkoop en de nieuwe bar cinzano die zijn deuren opent in lower manhattan.

de herfst staat op de stoep, de advertenties in de kranten, van tevoren betaald, staan nu naast de korte communiqués van de afgelopen uren in europa

gospodinov

wim van der grijn

w h auden

uit: 'tijdelijke helden'

verzamelde gedichten

vertaling: han van der vegt

1 september 1939

ik zit in een van de kroegen
aan fifty-second street,
onzeker en benauwd
nu de lepe hoop vervliegt
van tien minne, oneerlijke jaren:
golven woede en angst
gaan rond boven elk verlicht
of verduisterd wereldland,
hebben ons leven in hun macht;
de onnoembare zweem van de dood
schendt de septembernacht.

geleerden kunnen trefzeker
de aard van de misdaad onthullen
van luther tot aan hier
waarvan een cultuur doorsloeg,
wat er in linz voorviel
en welk groots imago een
psychopathische god schiep:
wij weten, ik en het publiek,
wat men kinderen leren laat:
elk aan wie kwaad geschiedt
die doet op zijn beurt kwaad.

de balling thucydides wist
alles van toespraken af
over de democratie,
hij wist wat dictators bedrijven,
hoe ze ouwelijk staan te kwijlen

bij een onverschillig graf.
in zijn boek legt hij het uit:
de verlichting die is verdreven,
de sleur van gestadige pijn,
wanbestuur en verdriet.
zo is het en zo zal het zijn.

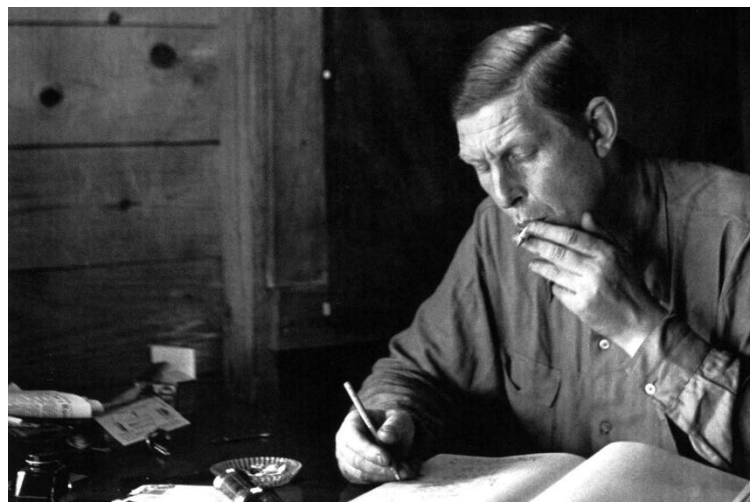
in deze neutrale hemel
waar blinde
wolkenkrabbers die zich
rekken ten teken
dat de mensheid nooit zal
verslappen seint elke wedijverende
taal
zijn eigen ijdele smoes:
maar wie kan lang overleven
in zo'n euforische droom;
uit onze spiegel staart
imperialismes smoel
en het grensoverschrijdende kwaad.
de gezichten langs de toog
klampen aan hun doorsnee dag,
dat het licht maar nimmer dooft,
muziek steeds klinken mag,
routine beijvert zich om
dit fort tenminste de vorm
te verlenen van een thuis;
opdat we niet zien waar we zijn:
kinderen, in een spookwoud
bang voor de nacht, de weg kwijt,
nooit gelukkig geweest of goed.

al dat voos en strijdbaar gezwets
door belangrijke mensen geschreeuwd
is minder grof dan onze wens.
wat gekke nijinsky schreef
over diaghilev geldt
ook voor de doorsneemens;
de fout die geweven blijft
in elke vrouw en man
snakt, hoewel het niet helpt,
niet naar liefde wereldwijd,
maar naar liefde voor zichzelf.

uit het behoudzuchtig donker
naar een fatsoenlijk bestaan
komt de forensenschare
die zijn ochtendbelofte herhaalt,
'ik blijf trouw aan de vrouw,
ik zet mij in voor mijn baan,'
en elke bestuurder ontwaakt
tot het verplichte spel:
wie maakt hem los uit de klem,
wie laat de doven verstaan,
en wie geeft de stommen een stem?
en stem is al wat ik heb
om de leugen te ontvouwen
de leugen die jan-met-de-pet
altijd vol zal houden
en de leugen ook van de macht die
de lucht aan zijn spitsen slaat:
er is niet zoiets als de staat,

niemand leeft voor zich alleen;
noch laat de zucht naar brood,
keus aan burger of agent;
waar geen liefde heerst, rest dood.

onder het nachtzwerk ligt
de wereld weerloos in zwijm;
maar overal prikken kleine
stipjes ironisch licht
van de rechtvaardigen, sein
van weer een gewisseld bericht:
laat mij, die ook voortkwam
uit eros en uit stof,
die net zo wordt bestookt
door ontkenning, door wanhoop,
tonen een sterkende vlam.

auden

joty smit

lieke marsman

uit: 'op een andere planeet kunnen ze me
redden' 2025

21 april 2020

hoewel ik heel erg van complimentjes houd, heb ik voor het eerst last van de ramptoeristen die aan de zijlijn van mijn ziekte staan te roepen dat ik zo sterk en dapper ben. vaak gaat het ook nog eens gepaard met een schromelijk onderschatten van de situatie. van de mismoedige prognose willen ze zelden weet hebben.

ik kan er maar moeilijk bij dat ik nog steeds bijna wekelijks aan iemand moet uitleggen dat het hebben van uitzaaiingen in de meeste gevallen betekent dat iemand dood zal gaan. en dan het geslagen gezicht erna, alsof ik die ander iets afneem. alsof dat moeten uitleggen (laat staan het gegeven zelf) mijn dag niet verpest.

terwijl ik gedichten schrijf over hoe ik me voel deze dagen hoor ik ze in. mijn achterhoofd al roepen 'wat mooi! wat knap!' (dat is nog eens wat anders dan de stemmen van kritische recensenten die mijn schrijfproces in het verleden weleens vergezelden) en het maakt me misselijk. er is niets moois en niets knaps aan. en op een bepaalde manier voldoet het zo erg aan de verwachtingen ('jonge dichter wordt ernstig ziek en schrijft haar beste gedichten in anticipatie op de dood') dat ik mezelf ook nauwelijks nog serieus kan nemen.

maar het allerergst vind ik de mensen die zeggen: jouw situatie plaatst mijn eigen problemen wel in perspectief, zeg. pardon? nee, nee, nee, ik ben hier dus niet kapot aan het gaan om jouw saaie rotleven per contrast wat meer glans te geven.

het is eentonig - altijd juist handelen.
het is saai je expres te misdragen.

maar het is geweldig niet te weten wat je nu eens zal doen.

marsman

jan joris lamers

nescio

uit: 'zingen in het donker'

brieven uit de hongerwinter

5/12/44

verleden week op een ochtend kon ik het in bed niet meer harden, je ligt zoo lang! ik ben toen om half zeven opgestaan en in den maneschijn gaan wandelen, eerst den middenweg af tot de ringkade, toen terug tot voorbij frankendaal. het was allerwonderlijkst en ik voelde me eindelijk weer eens een half uurtje 'onttrokken'.

de maan scheen in het westen en in het oosten begon de dag aan te lichten, het was een tooverachtig licht, ik dacht telkens: is dat nou de maan of de dageraad. de hoornen stonden om het huis van frankendaal te schemeren, de tuin leek heel diep.

ik belde aan, ik kwam terug van m'n ochtendwandeling, een 'keurig' dienstmeisje in zwart en wit liet me met vrijmoedige bedeesdheid binnen. in de kamer rook ik bij de deur al de thee en het geroosterde brood, m'n gastheer zat bij 't open haardvuur een krant uit 1938 te lezen. 'een romantische wandeling gemaakt?' vroeg i, stond op, vouwde z'n krant en wees uitnodigend naar de tafel. en wat daar stond: overvloedig brood, oranjemarmelade, een schaalpje met gesneden ham, prachtige oue goudsche kaas. en boter! en ieder een ei in een dopje en nog een op een schaalpje. en later belden om een karbonaadje en 't smaakte

waarachtig heerlijk 's morgens om half acht. we praatten nog wat over den oorlog, over het landschap van île de france en over de onbeduidendheid van de nederlandse letterkunde. toen kwam het rijtuig voor, een donkerblauw coupétje met twee glimmende zwarte paardjes, wel doorvoed, het zou me naar het station rijden. m'n gastheer praatte nog wat met me door 't raampje, 't wachten was op het vrijmoedig bedeesde dienstmeisje in wit en zwart, met de lunchmand. het schemerde nog min of meer toen ik weg reed. - en wat daar uit dat mandje kwam! ik moest het natuurlijk direct even nakijken: van alles voor een stevig twaalfuurtje. en dan de extra'tjes: een reep chocolade! daar viel ik op aan, ik kon 't niet laten, hap hap als een hond, op was i. en drie bananen!

helaas, helaas, het was maar een droom op de zeer vochtige middenweg!

amsterdam, 25 december 1944.

kerstochtend, 12 uur. maandag

lieve bob, jan, janneman, miepje, titi, louisje
in 10 dagen hebben we niets van jullie gehoord,
de stem van het noorden zwijgt.

onze laatste brieven waren van 21 dec, 17-18
dec, 13-15 dec, 8 dec, 6 dec & 3-5 dec.

allereerst de gebruikelijke wensch, we willen die
even-wel iets wijzigen en wenschen jullie
voorloopig maar eens een beter jaar dan dit.
we hebben 't ons op onze wijze en op de wijze
van deze tijden wat gezellig gemaakt: zaterdag
een blikje 'boter-janhagel' uit 1940
opengemaakt die heel goed smaakte vooral als je
ze even opwarmde, omtrent 4 uur bracht ik osje
heel kleine roze cyclamen met knopjes (ze zijn
nog niet uit) en toen kreeg ik van haar een half
onsje tabak, na het eten hebben wij lang in
donker gezeten en gepraat en van alles
gezongen.

buiten was heldere maneschijn, eerst was het
lang dag gebleven met dat heldere weer, er
waren wat flauwe sterren. het was heel gezellig,
zoo schijnt alles eenige vergoeding mee te
brengen. je beleeft nu dingen die je nooit beleeft
en dit leven op leven en dood brengt je weer
nader tot elkaar.

gisteren hebben we het bloemkooltje van leo
opgegeten met custard saus. eerst had muller
weer bij ons bij het fornuis gezeten en hadden
we van die opgewarmde koekjes zitten muizen.
albert was zaterdag geweest, we hadden een paar
pakjes bleekpoeier voor hem gekocht. - voor
vuurmakers gebruiken we 'mottips', branden als
de hel. naphthaline balletjes doen 't ook.' we
hebben dat

van albert geleerd en direct mottips gekocht en
ook een doos voor muller. van een van de burens
hebben we gisteren een klein suikerbietje
gekregen en os heeft er lekkere stroop van
gekookt. zoo trek je met elkaar op. suikerbieten
zijn op dit moment de rage, het is jammer dat wij
niet eer hebben geweten dat 't maken van stroop
zoo doodeenvoudig is. ik wil nu ook eens op
suikerbieten uit, achter amstelveen, zal zien
belcampo mee te krijgen.

zoo trek je samen op. op ons fornuis gebeurt van
alles: rika' eet haar kliekje niet thuis op, maar
brengt 't mee naar ons, dan kan ze 't tenminste
warm opeten, toos van beneden staat hier te
strijken (niet vandaag), nadat os eerst even een
tweede bout bij gerretsen heeft geleend, de
burens van de suikerbiet komen platen met
koekjes in onzen oven zetten, onlangs is jo de
pater hier haar eten komen warmen. ik hou een
lijstje aan van dingen die wij aan anderen,

anderen ons hebben geleend (zakken, een ruitje, een zeef, geld, tot 3 ons kaas toe).

daar buiten de wereld van het gajes, die je met alles afzetten en bedonderen. de rotgansen waren bij hanna geweest en moesten naar huis wandelen (over de tolhuispont, de eenige verbind-ing), 12 km. op 't rembrandtplein waren ze zoo moe dat ze er over dachten een rijtuigje te nemen. ze wilden graag 't tweede uit de rij, 't voorste was zoo erg klein. 'je moet geen kapsones maken, als je rijden wil moet je 't eerste rijtuig nemen. wij maken nou kapsones.' 't eerste rijtuig wilde hen niet naar den hoogeweg brengen, dat was 'm te ver. 't tweede vroeg: f 10,- en een brood, óf twee brooden. de rotgansen zijn weg gewandeld. die vent gaf dus f 10,- voor een brood (op zijn manier), dat is de helft van den prijs in de clandestiene markt, naar men zegt. het was een troep gajes, zei rotgans. maar wie rijdt er in die rijtuigjes?? - in deze dagen verhuist 't geld uit de spaarpotten van de fatsoenlijke lieden in de portefeuilles of zoo maar los in de zakken van het schorriemorrie. menigeen ziet den bodem al en wordt zenuwziek.

rotgans heeft een overeenkomst gemaakt met dien meneer in groningen die hem toen' 2 kg aardappels heeft gestuurd, die stuurt 'm nu geregeld twee maal in de week zoo'n pakje van 2 kg, van alles, soms aardappels, soms boonen of

erwten enz. en ze eten er geregeld van. ze gaan als brief en komen dus vrij vlug over. verleden week waren ze voor 't eerst bang dat dat er één gestolen was, 't bleef zoo lang uit en was (toen) nog niet gearriveerd.

ik ben, toen ik toch in de stad was, vrijdag, nog even bij de lemmerboot gaan kijken. het was tegen twaalven en er stond nog een rij, zoo lang als de steiger en vele menschen dik, voor 't kantoortje (dat op 't uiteinde van den steiger is gebouwd). politie en waterpolitie erbij. ze stonden in de rij voor kaartjes, allemaal menschen met vergunning voor de overtocht. er werd me verzekerd dat ze lang niet allemaal een kaartje zouden krijgen, die kun-nen dan een volgende keer 't weer probeeren, mogelijk in 't vuilste weer. en de heele nacht op dek, de meesten, tijdens de overtocht. onlangs moet de boot op een wrak zijn gelooopen en teruggekeerd naar hier.-

er zijn menschen met wonderlijke, voor ons onbegrijpelijke hersens, die moeten ons wel even onbegrijpelijk vinden. zaterdag zag ik voor 'teerst queue voor een bakker, het was bij bakker moes,' de menschen stonden op straat. het zal wel gekomen zijn doordat de bevoorrechten (dat zijn tegenwoordig meest gewezen armen of heel kleine burgertjes, voormalige steuntrekkenden en zoo) voor de feestdagen van alles wilden laten bakken. ik was eerst erg verbaasd, nou ook al queue voor den bakker? ik vroeg, waarom al die

mensen daar op straat stonden, nou al bij den bakker ook? daar stonden twee van die schippertjes, in van die jekertjes, die stonden daar zoo maar wat te staan en toen antwoordde me die ééne: 'je kunt toch wel zien dat al dat volk niet in dien winkel kan'. hij was zoo dooernstig griffemeerd, ik heb trouwens nog nooit een schipper een grapje hooren maken, dat kunnen ze niet. hij hield me voor heel dom. leef maar eens in zoo'n wereld van aardklonten.-

dit heldere weer doet mij ongeloofelijk veel goed: zaterdagmiddag schitterde de zon laag boven den kim, een verloren wereld was teruggevonden. zaterdagavond zaten we zoo in den maneschijn te kijken en was het me alsof ik op een keerpunt ten goede was. zoo'n gevoel is natuurlijk larie, maar het komt dan toch voort uit ont-trokkenheid en behagelijkheid (zoo lang die duren). wat mij betreft mag deze lichte vorst weken duren maar voor velen zal die niet lollig zijn. als maar niet de vaarten dichtvriezen, dan is 't heelemaal huilen hier, als de booten niet meer kunnen varen .

26 december 44

vandaag vriezend weer met dikken mist. ik ben vanochtend naar belcampo geloopt, die woont tegenwoordig in de spinozastraat, tegenover den tuin van de spinoza-kliniek. daar ook een

kookkachtje in de huiskamer. afgesproken dat we donderdagochtend op suikerbieten uitgaan, achter bovenkerk. een appelbeignetje gehad. het was glad ook en ik ben smerig gevallen. op een gegeven moment liep ik midden in de sarphatistraat en kon aan geen van beide kanten de huizen zien. - belcampo heeft overal relaties op 't platteland, vrijdag gaat i naar nieuwkoop. mijn relaties kunnen alleen verzen voor me opzeggen, behalve jullie gelukkig.

we hebben de nieuwe verordening gelezen op de 'arbeitseinsatz'. ' ook voor jullie weer nieuwe zorg. we hopen heel erg dat jan weer een vrijstelling zal kunnen krijgen!

dag pap

nescio

eric bindervoet
gorter zonder mij

eens op een zondagmorgen,
    verscheen mij in 't heelal
        blauw van propaganda
zijn schoon donker godsgezicht
    dromend aan mijn voet,
        met korsten en modderige sap
        bekleed,
met de gele gloed
    van kaas in glazen stolp,
nu duister, dan glinstrend,
dan schaduw kaatsend,
droef te moe op het lente-oorlogspad,
met kommer in wee en lommer,
    een drop van zweet
        stillekens smeltend nevelend
        aan mijn voet,
een golf van gratie om zich, zwierig,
    maar hij, maar hij
hij was het, hij was
    omdat hij was, zoals hij was
het heel,
    het helemaal:
een impetueuze drijver die waadt
in eenzaamheid,
    een stijfhoofdige zaankanter,
        maar met overstelpend
        veel gevoel voor natuur,
waarin hij rondloopt als een dronkene,

godbegaafde, begenadigde,
    een arme jongen met te groot verlangen,
    een te groot verlangen naar alles ,
alleen door zijn teder hart weerhouden
    anderen kwaad te doen
staat hij daar in zijn oude lacheglans.
    hij staat, hij staat.
        hij luistert.
niets dan stilte, opgelost geluid.
    geen regenroeper zingt,
    geen koolmees fluit,
de mossen van het dak en uit de lucht
    gevallen, zonder doodsangst op de vlucht,
zwaluwgevlug en bijgegons ontbreekt,
    van bloemen dof het kleurvertier verbleekt,
de luidste nachtegalen uitgetjuikt,
    de rijkdom van de aarde op, misbruikt,
geen kleed ruist er nog 's ochtends over 't veld,
    geen muziek komt uit luchtwemeling
    geweld,
muziekbballons gekelderd, lacterend lek geprikt,
    geen klank of kleur
    die oog en oor verkwikt,
geen woord dat uit de ochtendschemer gloort,
    geen zingebouw dat nog
    nieuw begin verwoordt,
de wereld ingepakt in grauw gevacht en dof
    en er is niemand, niemand die als laatste
lucht of
        huilt.
een kind tekende.

het begon zachtjes te regenen,
de buurvrouw blies haar laatste adem uit.
het kind, met twee blauwe ogen
als lichte vlammen,
tekende ogen, ogen
als lichte vlammen
in de stilte van de stad.
lange luchten kwamen gevaren,
sleepluchten, in sleeplichte wademen.
henen vloten bobbel van lucht,
zeepbellen onverzeld,
kersenbloesem op het pantserschild
van een schildpad,
dorre en gele kraakbladen,
postbodepassiebloemvlinders,
op het uitvlietend gezwinde
woordenriviersterrelsel,
't leven dat lachend voorbijgaat
alsof het leeft,
zie, de een na de ander, golven,
als golven in golven bedolven,
de een na de ander.
hun stem klinkt na in het zeegefluister
uit de siszee.
ik sta. ik sta.
ik luister,
mijn naakte armen omhoog in het licht,
het witte licht
des levens gloed
van fluorescerend plankton,
bij egmond aan zee,

het licht uit toekomst's wel,
in dwaallichtjes gevangen hoofdjes,
van lenin, uit zijn gouden keel,
terwijl het in de zielenevel van binnen
riekt en meurt,
naar zwam en zwadder,
naar kankerbeslijkte azalea's
witte rozen en lelies
naar windgeklank, ruftgeluidjes,
wolkenkolk en oude vlâ.
naar zeedrift, zeebroed, zeebroedsel, zeespog,
zeewier,
naar dode dieren,
naar vergorterde woordklonten,
naar kadavers en krentenbollen in
ontbinding,
maar de onterfden, de ontheemden houden vol,
de verworpenen der aarde,
die hun kostje bij elkaar scharrelen,
zonder wanken,
op de vuilnisbelten dezer schemerwereld,
omringd door kraaien, meeuwen, maraboes,
dodenakkervogels,
nergens naar op zoek,
alle drek en puin en alle scherven
van geluk die ze naar boven
kunnen halen zijn welkom,
de restanten van een
lentevogelgebekte wasknijper,
het weeë gebeente van een
scherpslijper,

gelaten uitgelaten scheppen zij

voort,

grabbelend in mijn rommelende ingewanden
naar gruzelementen,

niet triomfantelijk, dodelijk

serieus-

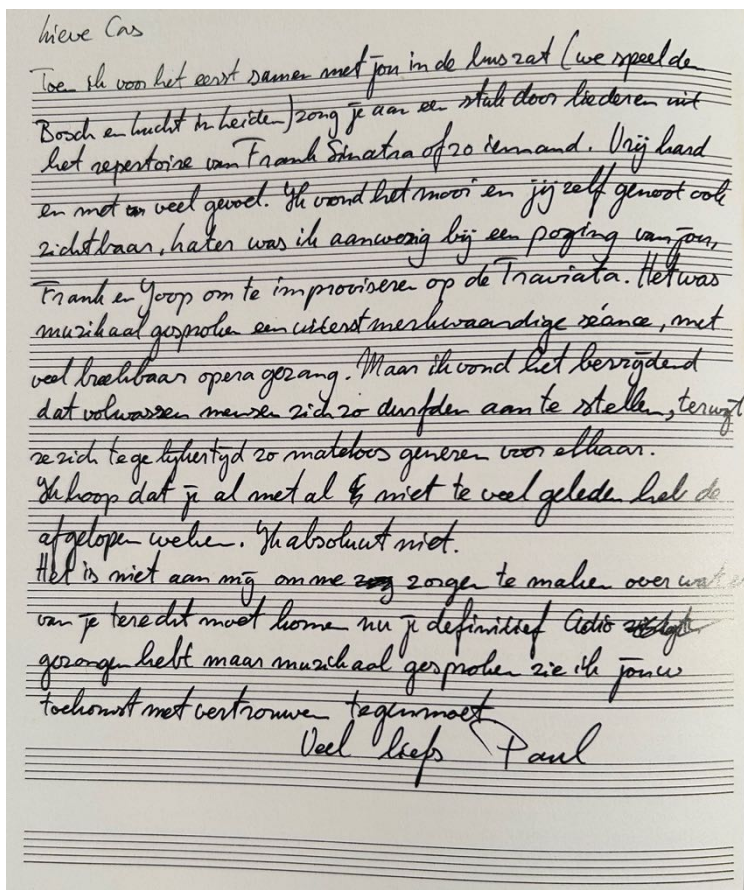
want er is iets bruikbaar

iets dat bekoort

in ieder ding.

florian diepenbrock

brief van paul prenen aan cas enklar 1985

margijn bosch

donald niedekker

uit: 'ochtenden' 2023

--zet de pen maar op het papier en zie waartoe
het leidt. inkt, pen, papier en het krassen moeten
het werk doen. een luikje vinden. deze ochtend
lijkt op zoveel andere ochtenden. de koeien, de
ademwolkjes, hun sjokken, het malse geluid als
ze een pluk gras losrukken en vermalen tussen
hun herkauwerskiezen. grote ogen in mijn
richting. een heel zachte loei, meer een kreuntje,
maar dan op koeformaat. het heeft geregend. de
bomen druppen uit alles zoals het hoort. soms
heeft grijs talloze tinten, soms is grijs gewoon
grijs. toch is er vrede, rust, zachtheid. het is
misschien een van de belangrijkste ingrediënten
van vrede, dat grijs grijs mag zijn. je hoeft je niet
te bekennen tot zwart of wit. laat de zegen
neerdalen, ook deze ochtend waarop ik geen
noot op mijn zang heb.

--een ochtend met slakken. ze kruipen over de
natte bodem. mokkabruin. caramelbruin. met
zwarte tentakels. naaktslakkenochtend. af en toe
valt een regenbui uit de waterige wolken. een
zachte bui die ritselend zijn weg gaat. een
fluisterbui. er zijn geen geheimen. en de regen
weet 't. en dat is misschien het grootste raadsel.
de bomen druppen uit. een ochtend met
naaktslakken. met een vrijpostig roodborstje dat
nieuwsgierig dichterbij komt. met de koeien die
verzadigd als ze zijn nog kalmer dan gewoonlijk,

veel kalmer, langzamer kan bijna niet, grazen.
ook een kraai krast maar die heeft deze keer een
bijrol. de slakken gaan hun weg. met de regen.
de natte neuzen van de koeien peilen de
ochtend.

niedekker

--alleen, met het gesnater van een eend in het
donker. een zachte vochtige januari-ochtend. de
grijze dagen lijken op elkaar. de ochtenden zijn
donker. een kwakende eend is als een soort
thuis. het vertrouwde en veilige waar we ons aan
warmen en dat ons kan opnemen. een kudde
schapen. een grijze lucht. de zachte contouren
van de duinen in de verte. een anonieme dag ver

van het grootse en het meeslepde. en toch kan
hierin veel kracht schuilen. ik moet denken aan
het woord bestendigheid. de rituelen, feesten,
festivals die ons met hun jaarlijkse ritme houvast
geven. morgen begint het schaaktoernooi in wijk
aan zee. (half januari)

--als het stil is, in je en buiten je, rondom je, als
het stil is, de ochtend, het land stil, de duinen in
de verte stil, de wolken, grijswit, hangen stil, het
riet staat stil, de pluimen zacht en stil, een vogel
vliegt ver boven de wei naar het zuiden, dunne
nevel trekt over de landerijen, en het blijft stil,
besjes rijpen, noten rijpen, diepe sporen van
tractorbanden in de vette klei, ik reciteer stille,
weinig spectaculaire gedichten van lars
gustafsson, de koeien grazen, als het stil is, zo stil
dat je weet, dit kan niet duren, maar de wolken
verroeren zich niet, de nevel sluimert
dagdromend, de vogel is uit zicht verdwenen, het
is stil en het duurt.

bert wagenaar van kreveld
einde van de wereld.

ik droomde van het einde van de wereld
van de laatste keer oud en nieuw.

de aarde werd gespleten in twee helften,
gemarkeerd door twee stenen profielen,
twee klassieke beeldhouwwerken

die dit moment markeerden,
gespiegeld als twee delen van een ritssluiting.

iedereen nam afscheid van elkaar.
alle wederhelften lieten elkaar gaan,
toen iemand zei:

'laten we het tekenen.
laten we de ander tekenen,
niet met woorden, maar als een spiegel.

niet als reactie maar
als een omhelzing op de tast
een laatste omhelzing.'

en iemand riep:
'het is de schuld van de gebouwen
en van de projectontwikkelaars

omdat de natuur – ook de natuur in onszelf –
is verdwenen.'

in alle ophef, tumult en verwarring
zocht ik een spiegel
waarin ik mezelf probeerde te ontmoeten.
en toen ik mezelf ontwaarde en herkende,
sloot ik vrede
met mijn tegendeel
en met mijn droom
over het einde van de wereld.

constant meijers
uit: 'de kunst om te verdelen' 2025
hoe de overheid kunst en cultuur
in haar greep houdt

'de ziekte van baumol'

voor het tijdschrift 'theatermaker' schreef ik
zeventien jaar lang de maandelijkse inleiding.

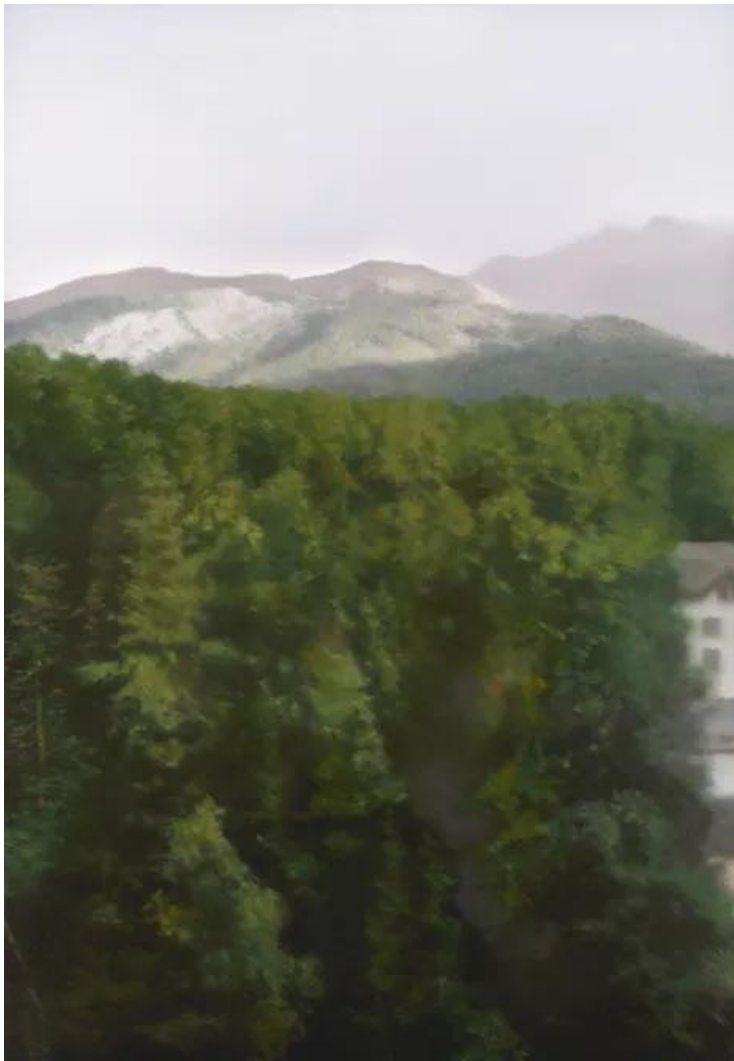
als hoofdredacteur van een vakblad vond ik het
ongepast om daarin in te gaan op specifieke
artistieke prestaties dus boog ik me nummer na
nummer over de randvoorwaarden zoals die door
politiek en beleidmakers werden bedacht en
vormgegeven.

daarop viel voortdurend het een en ander af te
dingen, vooral overheidsbemoeienis en
wantrouwen raakten een gevoelige snaar. bij de
subsidieronde 2025-2028 raakten al mijn snaren
tegelijk ontstemd.

vrijwel het gehele middensegment – de mid-
career makers – is in een klap weggevaagd.
instellingen als wonderbaum, bog, de warme
winkel, suburbia, bambie, ulrike quade, leine &
roebana, holland opera, om enkele van de 62
weggevalen instellingen te noemen, hebben
hun tenten moeten afbreken. of vergaand
moeten verkleinen. het betekent een gigantisch

verlies aan kapitaal: op het gebied van artistieke en talentontwikkeling, van productiefaciliteiten en van opgebouwde bezoekers- bestanden.

kunst en cultuur moeten altijd bevochten worden. ze worden niet beschouwd als eerste levensbehoeften – public good – maar als een vorm van vrijwillig te kiezen tijdsbesteding – merit good. bertolt brecht heeft in navolging van adam smith, friedrich hayek en adam musgrave, het verschil tussen de twee begrippen het meest beeldend onder woorden gebracht: 'erst kommt das fressen, dann kommt die moral.'

gerhard richter

het is een onderschikking die mij niet bevalt. natuurlijk, vanuit economisch perspectief is fysiek overleven het belangrijkste maar aangezien de mens naast homo economicus ook homo ludens is, zet ik ze liever op gelijke hoogte. de mens wil niet alleen dingen naar binnen werken, hij wil ook dingen naar buiten brengen. ieder mens voelt een behoefte om zich te uiten.

de een houdt van film, de ander van theater, weer een ander leest het liefst boeken. vrijwel alle mensen dansen, er zijn mensen die met liefde een baton in de lucht gooien, met een vendel zwaaien of carbid afschieten. iedereen is kunstenaar.

allemaal goed en wel, denkt de overheid, maar de middelen die we hebben om kunstenaars te steunen zijn beperkt. er wordt meer gevraagd dan we kunnen toekennen. we moeten verdeelsleutels bedenken. we zullen nooit iedereen tevreden kunnen stellen. door de jaren heen wringt de overheid zich in allerlei bochten om een redelijk dekkend cultuurstelsel gaande te houden. om de zoveel tijd wordt geconcludeerd dat het bestel is vastgelopen.

in 1974 verklaarde harry van doorn, minister van cultuur, recreatie en maatschappelijk werk, tegenover de volkskrant dat het subsidiesysteem door ontwikkelingen was achterhaald. zes jaar

later schrijft de redactie in 10 jaar shaffy, margetheater in nederland dat het subsidiesysteem 'door de beperking van de middelen is vastgegroeid en de ontwikkelingen niet heeft kunnen bijhouden'. het is een proces dat zich tot op de dag van vandaag herhaalt en de gesubsidieerde kunstsector een buitengewoon onveilige werkomgeving maakt.

rick van der ploeg, tussen 1998 en 2002 staatssecretaris voor cultuur en media, legde tijdens zijn bewind de vinger op de zere plek. hij haalde de wet van baumol aan om duidelijk te maken dat sectoren als onderwijs, zorg en kunst niet in dezelfde mate profiteren van automatisering, rationalisering en standaardisering als het bedrijfsleven. veelzeggend werd dat de ziekte van baumol genoemd. om een compositie uit te voeren heeft een orkest in onze tijd net zoveel musici nodig als honderd jaar geleden en duurt een uitvoering nog net zo lang. en ook wachten op godot verloopt niet sneller als er een speler minder ten tonele wordt gevoerd.

zo blijft de overheid worstelen met toenemende kosten zonder dat daar besparingsmogelijkheden tegenover staan. het is een worsteling die je terugziet in de opeenvolgende cultuurnota's en die wat mij betreft een dieptepunt heeft bereikt met de subsidieronde 2025-2028. een

dieptepunt dat kan worden toegeschreven aan een aantal dramatische beslissingen die de overheid eraan vooraf liet gaan.

tjeerd bisschoff

paul auster

drie fragmenten

uit: 'het boek der herinnering'

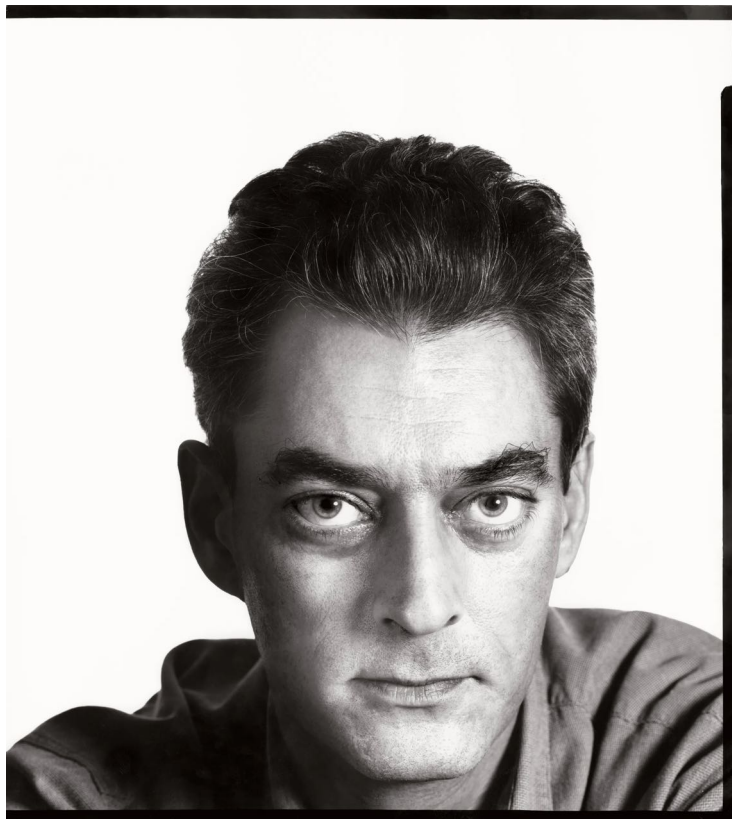
--hij legt een blanco vel papier op de tafel voor zich en schrijft deze woorden met zijn pen: 'het was. het zal nooit meer zijn.'

later op diezelfde dag keert hij terug naar zijn kamer. hij vindt een nieuw stuk papier en legt het op de tafel voor zich. hij schrijft totdat hij het hele vel heeft bedekt met woorden. later, wanneer hij overleest wat hij heeft geschreven, heeft hij moeite de woorden te ontcijferen. de woorden die hij weet te begrijpen lijken niet te zeggen wat hij dacht dat hij zei. dan gaat hij de deur uit om te eten.

die avond vertelt hij zichzelf dat er morgen een andere dag is. nieuwe woorden beginnen in zijn hoofd te weerklinken, maar hij schrijft ze niet op. hij besluit naar zichzelf te verwijzen als a. hij loopt heen en weer tussen de tafel en het raam. hij zet de radio aan en zet hem vervolgens uit. hij rookt een sigaret. dan schrijft hij:

'het was. het zal nooit meer zijn.'

--kerstavond, 1979. zijn leven leek zich niet langer in het heden af te spelen. elke keer wanneer hij de radio aanzette en naar het wereldnieuws luisterde, merkte hij dat hij woorden verzon om dingen te beschrijven die lang geleden gebeurd waren ... ook al bevond hij zich in het heden, hij had het gevoel dat hij er vanuit de toekomst naar keek, en dit heden-als-verleden was zo verouderd dat zelfs de gruwelen van de dag, die hem normaal gesproken woedend zouden hebben gemaakt, ver weg waren, alsof de stem op de radio voorlas uit een kroniek van een verloren beschaving. later, in een periode van grotere helderheid, zou hij aan deze sensatie refereren als 'heimwee naar het heden'.

auster

--hij kwam tien dagen geleden terug uit parijs. hij was ernaartoe gegaan voor een werkbezoek, en het was de eerste keer in meer dan vijf jaar dat hij in het buitenland was geweest. het reizen, het onafgebroken praten, het te veel drinken met oude vrienden, het zo lang weg zijn van zijn zontje hadden hem ten slotte doodmoe gemaakt. omdat hij aan het eind van zijn reis nog een paar dagen over had, besloot hij naar amsterdam te gaan, een stad waar hij nog nooit was geweest.

hij dacht: de schilderijen. maar toen hij er eenmaal was, was het iets wat hij niet van plan was geweest, wat de meeste indruk op hem maakte. zonder bepaalde reden (doelloos bladerend in een gids die hij in zijn hotelkamer vond), besloot hij naar het anne frank-huis te gaan, waar een museum van is gemaakt. het was een zondagochtend, grijs van de regen, en de straten langs de gracht waren uitgestorven. hij klom de nauwe, steile trap op in het huis en kwam in het achterhuis. toen hij in de kamer van anne frank stond, de kamer waarin het dagboek werd geschreven, nu leeg, met aan de muren nog de vergeelde foto's van hollywood-sterren die ze had verzameld, merkte hij plotseling dat hij huilde. niet snikkend, zoals dat kan gebeuren als reactie op een diepe innerlijke pijn, maar huilend zonder geluid, terwijl de tranen over zijn wangen stroomden, alsof hij zuiver en alleen op

de wereld reageerde. het was op dat moment, besepte hij later, dat het boek der herinnering begon. als in de zin:

'zij schreef haar dagboek in deze kamer.'

vanuit het raam in die kamer, uitkijkend op de achtertuin, kan men de ramen zien aan de achterkant van het huis waar descartes ooit woonde. er zijn nu schommels in de tuin, er ligt overal speelgoed in het gras, mooie kleine bloemen. toen hij die dag uit het raam keek, vroeg hij zich af of de kinderen van wie het speelgoed was, enig idee hadden van wat er vijfendertig jaar eerder was gebeurd op de plek waar hij nu stond. en als ze het wisten, hoe het zou zijn op te groeien in de schaduw van de kamer van anne frank.

om pascal te herhalen: 'al het ongeluk van de mens komt voort uit slechts één ding: dat hij niet rustig in zijn kamer kan blijven.' ruwweg rond dezelfde tijd dat deze woorden in pensées verschenen, schreef descartes aan een vriend in frankrijk vanuit zijn kamer in dat huis in amsterdam.

'is er ergens een land,' vroeg hij vol geestdrift, 'waarin men zo enorm van de vrijheid kan genieten als hier?' alles kan, in zekere zin, gelezen worden als een voetnoot bij alles. om

zich anne frank voor te stellen bijvoorbeeld, die, als ze nog geleefd had na de oorlog, als studente in amsterdam de meditatie van descartes leest. om zich een zo verpletterende eenzaamheid voor te stellen, zo ontroostbaar, dat men voor honderden jaren ophoudt met ademen.

hij noteert, met een zekere fascinatie, dat de verjaardag van anne frank dezelfde is als die van zijn zoon. twaalf juni. het sterrenbeeld tweelingen. een beeld van de tweeling. een wereld waarin alles dubbel is, waarin hetzelfde altijd twee keer gebeurt.

herinnering: de plek waarop iets voor de tweede keer gebeurt.

colofon:

open kunstenaarsvereniging 'de (eerste)
republiek' (sinds 1992) & 'de balie' (sinds 1982)

<https://debalie.nl/> <https://www.discordia.nl/>
<https://www.stan.be/> <https://barreland.nl/>
<https://deroovers.be/> <https://theatertroep.nl/>

picasso

--deze keer met: margijn bosch, matthias de
koning, joty smit, jan joris lamers, florian
diepenbrock, wim van der grijn, annette
kouwenhoven, vincent vanderberg, tjeerd
bisschoff, eric bindervoet, bert wagenaar van
kreveld, merel de groot &&

correspondentie: riserv@gmail.com